ТАЪЛИМ ТИЗИМИДА ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАР

К.Турғунбоев, М.Ортиқова

В данной статье рассматриваются вопросы различных инновационных подходов в системе общего среднего и высшего образования.

In the given article the questions of the different innovational approaches in are considered general secondary and higher education system.

XXI аср кишилик жамияти тараққиётида фан ва техника асри сифатида тавсифланиб, унинг самарали ривожи тобора илм-фан ривожининг юксак суръатини таъминлаш, таълим жараёнининг назарий (ғоявий) ҳамда амалий жиҳатдан бойитиб бориш билан бирга янгича мазмун касб этиб келмоқда.

Таълим жараёнига инновацион ёндашув таълим соҳасидаги ислоҳотларни амалга ошириш, уларнинг муваффақиятини таъминлаш, эришилган ютуқларни бойитиб бориш каби мақсадларга эришишнинг самарали омили сифатида намоён бўлмоқда.

Бугунги кунда таълим тизимидаги анъанавий ва оммавий кўринишдаги ўқув-тарбия жараёнлари ўрнига таълим муассасалари ривожланишида ўзига хос янгилик сифатида инновацион* жараёнлар кириб келмоқда.

“Инновацион таълим” деганда, одатда, ўқув-тарбия жараёнига фойдали, самарали янгиликлар олиб кириш тушунилади. Шунинг учун таълим тизимида инновация – ўзгартириш билан бевосита боғлиқ. **Бундай ўзгартиришлар таълим тизимининг:**

- мақсади, мазмуни, методологияси, ташкил этиш шакли ва бошқарув тизимига;
- педагогик фаолиятдаги ўзига хослик ва ўқув-билиш жараёнини ташкил этишга;
- таълимни назорат қилиш ва баҳолаш тизимига;
- ўқув-методик таъминотига;
- тарбиявий ишлар тизимига;
- ўқувчи ва ўқитувчи фаолиятига бевосита боғлиқ.

Янгилик тарихий аспектда нисбийлик касб этади. Янгилик аниқ тарихий характерга эга, яъни **ўз вақтидан олдин пайдо бўлиши, ўз вақтида меъёр бўлиши ёки эскириши** ҳам мумкин. Мактаб ва олий таълим тизимининг ривожланиш жараёни:

- абсолют янги (ўхшаши, прототипнинг йўқлиги);
- нисбатан янги;
- ўзига хос, ихтирочилик кўринишида ҳисобга олинади.

Янгилик киритиш типлари мактаб ва олий таълим тизимида турлича асосларга кўра гуруҳланади.

Биринчи типи. Янгиликларни киритиш – мактаб ва олий таълим тизимида содир бўладиган педагогик жараёнга алоқадорлиги билан белгиланади. Бунда янгилик киритиш қуйидаги таркибий кўринишларда ўз аксини топади:

- таълим мақсади ва мазмуни;
- педагогик жараён методикаси, вазифалари, усуллари, технологиялари;
- таълим-тарбияни ташкил этиш шакллари ва воситалари;
- раҳбарият, педагог ва ўқувчилар фаолиятига янгилик киритиш.

Иккинчи типи. Янгилик киритиш кўлами (ҳажми)га кўра фарқланади. Хусусан:

- бир-бирлари билан боғлиқ бўлмаган локал ва алоҳида (бир томонламалилик);
- комплекс, ўзаро бир-бири билан боғлиқ;
- бутун мактаб ва олий таълим тизимини қамраб олувчи, тизимли.

Учинчи типи. Янгилик киритиш мавжуд имкониятларга қараб амалга оширилади. Ушбу ҳолатда қуйидагилар эътиборга олинади:

- таълим тизимини такомиллаштириш, ўзгартириш билан боғлиқ маълум ва қабул қилинган кўринишларни модификациялаш**;
- **комбинаторликка** хос янгилик киритиш;
- **радикал*** ўзгартиришлар.

Тўртинчи типи. Белгиларига асосланган ҳолда янгилик киритиш. Бундай ёндашувда янгилик ўрин алмашувчи, бекор қилинувчи ёки очиб берувчиларига қараб фарқланади. Бу ҳолатда мактаб ва олий таълим тизимида янгиланиш манбаи сифатида:

- мамлакат, регион, шаҳар, туманнинг эҳтиёжи сифатидаги ижтимоий буюртмаси;
- ижтимоий буюртманинг регион, вилоят аҳамиятига молик қонун ва ҳужжатларда акс этиши;
- инсон тўғрисидаги комплекс фанга эришиш, илғор педагогик тажриба;
- хато ва камчиликларни синашда раҳбар ва педагогларнинг **интуиция**си**** ва ижодкорлиги;
- тажриба-синов ишлари;
- чет эл тажрибалари.

---

* Инновация (in – “лик ”, novus – “янги”) янгилик киритиш, янгилик деган маънони англатади

** **Модификация** – (лот. modificatio, modus – ўлчов, кўриниш, facio – қилиш) – ташқи муҳит омиллари таъсирида бир хил генотипга эга бўлган организмлар ўртасида вужудга келадиган фенотипик фарқлар.

*** **Радикал** – (лот. radix – илдиз) – туб, қатъий ва кескин чоралар, ҳаркатлар, дастурлар тарафдорлари.

**** **Интуиция** – (лотинча intutio – синчиклаб қарайман) – ҳақиқатни далил билан исботламасдан, бевосита фаҳм-фаросат билан англаб олиш қобилияти; фикран илғаб олиш (ақлига келиш) йўли билан тажриба доирасидан чиқиш, шахсий қобилияти ёки билиб олинмаган алоқалар, қонуниятларни жонли шаклда умумлаштириш.

Мамлакатимизда ривожланиб бораётган инновацион сиёсат таълим олдига муҳим ва масъулиятли вазифаларни қўймоқда. Бу эса 2006 йил июль ойида Санкт-Петербург шаҳрида ўтказилган Саммитда “Саккизлик гуруҳи” томонидан қабул қилинган “XXI асрда инновацион жамият учун таълим” тўғрисидаги ҳужжат ғояларини ҳисобга олишни ва муаммонинг ечимини топишни талаб этади. Ҳар бир фанни ва инновацияни келажакда ривожлантириш стратегиясида “инновацион инсонни” яратиш муҳимки, бундай инсон қаерда ишлашидан қатъи назар инновация ва янги билимларга мойил бўлиши керак. Бугунги кунда замонавий инновацион яроқлилик талаби юзага келмоқда. Ҳозирги миллий лойиҳалар сайтларида “инновацион таълим” ибораси пайдо бўлди ва уларда айтилишича, инновацион таълим ўқитишни янги билимларни яратиш жараёнида амалга оширишни тақозо этмоқда. Бу эса бугунги кунда мавжуд “инновацион таълим технологиялари” тушунчаси билан янги “инновацион таълим” тушунчаларини бир-биридан ажратишни талаб этмоқда.

Таълим соҳаси бўйича мамлакатимизда биринчилардан бўлиб фаол инновацион ҳаракат бошланди. Маълумки, XX аср охирларида бундай ҳаракатлар йўлга қўйилган бўлиб, бу ҳаракатнинг бошида турган А.Г.Ривин ва В.К.Дьяченко томонидан жамоавий ўқитиш, Д.Б.Эльконин, В.В.Давидов, Л.В.Занковлар томонидан илгари сурилган ривожлантирувчи инновацион таълим тўғрисидаги қарашлар ўз вақтида маълум аҳамият касб этди. Шу билан бирга, ўша вақтда ишлаб чиқилган инновацион таълим технологиялари: диалектик ўқитиш усуллари (А.И.Гончарук, В.Л.Зарина), ўқитишнинг индивидуал йўналишли усули (А.А.Ярулов), “Экология ва диалектика” (Л.В.Тарасов), эвристик ўқитиш (А.В.Хуторской) диалог маданияти (В.С.Библер, С.Ю.Курганов), лойиҳали, ўз-ўзини рефлексия (Г.П.Шедровицкая) ва бошқаларни келтириш мумкин.

Юқорида келтирилган технологиялар ўқитишда ўзлаштиришни юқори кўтариш, ўқув жараёнида қизиқтиришни, ўқув материалини тушунишни яхшилашни, функционал ва лойиҳали саводхонликни шакллантиришни, назарий, экологик ва иқтисодий тафаккурни ўстириш, коммуникативлик, ижтимоий фаолликни ошириш, ўз-ўзини англашга ўргатиб бориш ва бошқа вазифаларни ҳал этишга йўналтирилган эди.

Ҳозирда бошқа фаолият соҳалари, жумладан, ишлаб чиқариш ривожланишнинг инновацион йўлига ўтгач, таълим соҳаси уларга фақат етакчиларни тайёрлаш функциясини бажариши керак эди. Аслида эса бошқача кўриниш кўзга ташланади. Илгари жамият учун унча кўп бўлмаган ва мустақил шаклланган инноваторлар етарли эди. Юқорида санаб ўтилган таълим технологиялари учун инноваторлар фақат педагоглар эди ва уларнинг инновациялари ўқувчиларда зарурий сифатларни шакллантиришга йўналтирилган бўлиб, инновацион тафаккур ва қобилиятни инновацион фаолиятга йўналтиришга эътибор қаратилмаган. Билдирилган фикрлар “инновацион таълим технологиялари” ва “инновацион таълим” тушунчаларини қуйидаги тарзда ажратиб, алоҳида қараб чиқишни талаб этади:

- **инновацион таълим технологиялари ва дастурлари – бу барча таълим технологияларини яратувчи ва уларни ривожлантирувчи педагогнинг инновацион фаолияти натижаси ҳисобланади;**
- **инновацион таълим – бу шундай инновацион таълим технологиялари ва дастурларики, унда педагогнинг инновацион фаолияти натижали бўлиб, ўқитилаётганлар инновацион ғояларнинг яратувчиси (генерация) ҳисобланади.**
- **ишлаб чиқаришнинг моноинновационлиги (мутахассислар инновацияси) таълимнинг моноинновацион (педагог инновацияси) эмаслигига тўғри келади, унинг инновациялиги – педагог инновациялиги, уларнинг оқибати ўқитилаётганларнинг инновациясидир[*****].**

Бу ўринда масаланинг долзарблиги мавжуд “моно”инновацион таълим технологияларини аниқ-инновацион ҳолатгача ривожлантиришдан иборат эканлигини айтиб ўтиш керак. Булар бир қатор чет эл ўқувчилари мисолида улар томонидан яратилган тажрибалар, ихтиролар мисолида ўз амалий исботи билан тасдиқланган. Бу ўринда замонавий фан ютуқларига кучли, талантли тафаккур эгалари орқали эришилишини, яъни ихтироли масалаларни ҳал этиш назарияси – ИМЕН йўли билан амалга оширилиши мумкинлиги исботланган. Бир қатор ривожланган мамлакатлар илмий лабораторияларида ИМЕН – педагогикада “билимларни ихтиро қилиш” деб номланган янги метод яратилди. ИМЕН нинг интеграция асослари энг кўп тарқалган барча инновацион педагогик технологиялар билан биргаликда ишлаб чиқилди. Бунинг қўшимча самараси – турли педагогик технологияларни амалий диалектика тилида ёзиб чиқиш имконини беради.

Дунёдаги глобал ўзгаришлар жараёни, мамлакатимиздаги иқтисодий ва ижтимоий-маданий соҳалардаги туб ислоҳотлар таълим тизимида тайёрланаётган мутахассисларга жиддий эътибор қаратишни тақозо этади. Педагогик таълим соҳасида 80-90-йилларда кадрларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизими ягона ва яхлит тизим сифатида инновацион характер касб этиб, қуйидаги ҳолатлар юзага келди:

– таълимдаги номарказлаштириш (децентрализация) регионларда ушбу соҳани мустақил ривожлантириш ва маълум мутахассисларга “буюртма портфели” ни шакллантириш имконини берди;

– олий ўқув юртларининг демократлаштирилиши педагогик жараённи ташкил этишнинг шакл, восита ва шартларини белгилашда мустақилликни таъминлади;

– умумтаълим муассасаларида педагогик фаолиятни лойиҳалаш ўқувчиларни ривожлантириш воситаси сифатида ўзи

[*****] **Моно...** (юн. monos – бир, якка, ягона) –ўзлашма, қўшма сўзларнинг таркибий қисми бўлиб, маъносига кўра, “бир”, “ягона”, “ёлғиз” сўзларига тўғри келади

ўқитадиган ўқув фанидан фойдаланишда эркинлик бериш ва бу борада умумтаълим мактабларининг эҳтиёжини ҳисобга олиш учун шароит яратди;

– олинаётган педагогик таълим мазмуни ва даражасини танлаш имконини ўз ичига олувчи индивидуал таълим дастурларининг ишлаб чиқилиши мўлжалдаги ўқувчининг шахсий қизиқишларини қониқтириш заруратини кўзда тутди;

– таълимнинг турли даражадаги имкониятлари асосида қисқа муддат ичида профессионал таълим берувчи мутахассисларни тайёрлаш мумкин бўлди.

Юқорида айтиб ўтилган жараёнлар маълум даврларда кучли таъсир этган бўлса-да, бу ўринда кадрлар тайёрлашга анъанавий ёндашув билан инновацион жараёнлар ўртасида маълум диалектик ўзаро боғлиқлик мавжудлигини эътироф этган ҳолда, анъанавий ва инновацион таълимнинг ҳар бирига хос жиҳатларга эътиборни қаратмасдан бўлмайди. Анъанавий педагогик таълимнинг мазмуни ва ташкил этилиши аниқ ўқув фани бўйича мутахассис ўқитувчиларни тайёрлашга қаратилган. Касбий-педагогик тайёргарликдаги анъанавий тизимда фаолиятли ёндашув асосида ўқув-тарбиявий жараён ётади ва бу жараёнда иштирокчилар ўртасидаги муносабатлар субъект-объект тарзида йўлга қўйилган. Бу ерда субъект – ўқитувчи маълум чегараланган шароитда бўлиб, унинг фаолиятини ўқув режа ва ўқув дастури бошқаради ҳамда муносабатлар қатъий белгилаб қўйилган. Объект – талаба эса маълум даражадаги билим ҳажми билан чегараланган.

Анъанавий таълим мазмун жиҳатидан ўзаро боғлиқ автоном фаолият билан белгиланган:

– ўқитувчининг ўқитиш фаолияти ва талабанинг ўқув билиш фаолияти;

– ўқиётган талаба ўқитувчи режасининг ижрочиси ва бошқарув объекти бўлиб фаолият кўрсатади.

Анъанавийликдаги ўқув жараёнида ўзаро фаолият тақлид қилиш, имитация, намуна бўйича фаолият кўрсатиш, ижтимоий ва шахслараро ўзаро таъсирнинг бир хилдалиги, ташқи назорат ва натижани баҳолаш – буларнинг барчаси билиш мотивларини қисқартириб, билиш мотивларининг кенгайишига имкон бермайди.

1991-2000 йиллар давомида назария ва амалиётда педагогик таълимга янгича ёндашувлар ишлаб чиқилди. Амалий жараёнлар “юқоридан” ва “қуйидан” бошланди. “Юқоридан” ҳаракат олий таълимга янги ўқув режаларининг жорий қилиниши билан бошланди. Янги ўқув режаларига кўра олий таълим ўқув фанларини курслар бўйича мустақил ўтиш имкониятига эга бўлди. Бундай “демократик эркинлик” кафедралар ва факультетлар томонидан ўзгача ижодкорлик билан қабул қилинди ва бу “қуйидан” бўлаётган ўзгаришлар кўплаб “педагог-новатор”лар ҳаракатини юзага келтирди. Инновацион ҳаракатларнинг бир нечта, жумладан, ташкилий, мазмуний, методик кўрсаткичлари юзага келди ва амалиётга жорий қилинди. Ушбу ҳолатлар кўплаб педагогика ва психология кафедралари йиғилишларининг асосий масаласи сифатида муҳокамага қўйилди ҳамда намунавий ўқув режаси ва дастурлари асосида ҳар бир олий ўқув юрти ўзининг ишчи ўқув режа ва ишчи ўқув дастурларини ишлаб чиқишга киришди. Бу эса жойларда ҳар бир фан ўқитилишининг инновацион технологияларини жорий этиш ва қўллаш учун имкониятларни берди. Мазкур ўзгаришлар республикадаги барча олий ўқув юртлари ўқув режаларида педагогик-психологик фанлар ҳажмининг 20-25% гача ортишига сабабчи бўлди.

АДАБИЁТЛАР:

1. Каримов И.А. Ўзбекистон XXI асрга интилмоқда. – Т.: Ўзбекистон, 1999
2. Саидаҳмедов Н.С. Дидактик жараён лойиҳасининг интерфаол методлари. – Т., 2005.
3. Ишмуҳаммедов Р. ва бошқалар. Таълимда инновацион технологиялар. –Т.: Истеъдод, 2008
4. Ишмуҳаммедов Р. ва бошқалар. Тарбияда инновацион технологиялар. –Т.: Истеъдод, 2010.
5. Турғунбоев К., Ризаев А. Замонавий педагогик технологиялар. –Андижон, 2008.
6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 6-жилд. –Т., 2003.- Б. 44
7. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 4-жилд. – Т., 2002.- Б.88

Андижон давлат университети
2011 йил 4 январда қабул қилинган
(Тақризчи: проф. Т.Х.Ҳасанов)